

Saudi vision 2030: the research process and the future of the Saudi strategy in Iraq

Sayyed Ruhollah Hajzargarbashi¹

Received: 17-11-2021

Accepted: 23-02-2022

Abstract

The relations between Saudi Arabia and Iraq, after almost a quarter of a century of diplomatic relations, have entered a phase of interaction and dialogue since 2016 and are gradually developing until today. The relations between these two countries are important for Iran for many reasons. The most important of them is the geopolitical and geostrategic position of these two countries in the West Asia region, which can affect the surrounding environment of the Islamic Republic. The political and economic re-entry of Saudi Arabia in Iraq can be caused by the internal processes of Iraq and the desire to create a regional balance. Considering the importance of the relations between the two countries for the security environment of the Islamic Republic of Iran, the current research aims to evaluate the future of the relations between these two countries, and seeks to answer the question, what will the future of the relations between Saudi Arabia and Iraq be like in the Saudi 2030 vision? The findings indicate that in the next few years, Riyadh's possible positions and policies towards Baghdad will be influenced by three drivers: a. Oil competition, b. Iraq's internal developments and c. It will be a geopolitical competition. The method used is a research process based on the study of strategic documents and texts.

Keywords: Saudi Arabia, Iraq, vision document 2030, trend analysis, geopolitics, Driver.

1. Assistant Professor, Department of International Relations, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabaei University, Tehran, Iran
r.zargarbashi@yahoo.com

چشم‌انداز 2030 سعودی: روندپژوهی و آینده راهبرد عربستان در عراق

سیدروح الله حاج زرگرباشی¹

تاریخ پذیرش: 1401/05/04

تاریخ دریافت: 1401/02/26

چکیده

مناسبات عربستان سعودی و عراق، پس از تقریباً ربع قرن قطع روابط دیپلماتیک، از سال 2016 وارد مرحله‌ای از تعامل و گفتگو شده و تا به امروز به صورت تدریجی در حال توسعه است. روابط و مناسبات این دو کشور به دلایل زیادی برای ایران با اهمیت است. مهم‌ترین آن‌ها، جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک این دو کشور در منطقه غرب آسیاست که می‌تواند محیط پیرامونی جمهوری اسلامی را متأثر سازد. ورود مجدد سیاسی و اقتصادی عربستان در عراق می‌تواند ناشی از روندهای داخلی عراق و اشتیاق برای ایجاد موازنه منطقه‌ای باشد. نظر به اهمیت روابط دو کشور برای محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران، پژوهش حاضر با هدف ارزیابی آینده روابط این دو کشور، به دنبال پاسخ به این سؤال است که آینده روابط عربستان و عراق در چشم‌انداز 2030 سعودی چگونه خواهد بود؟ یافته‌ها دلالت بر آن دارد که در چند سال آینده، مواضع و سیاست‌های احتمالی ریاض در قبال بغداد متأثر از سه پیشران الف، رقابت نفتی، ب. تحولات داخلی عراق و ج. رقابت‌های ژئوپلیتیک خواهد بود. روش مورد استفاده روند پژوهی و مبتنی بر مطالعه اسناد و متون راهبردی است.

کلیدواژه‌ها: عربستان سعودی، عراق، سند چشم‌انداز 2030، تحلیل روند، ژئوپلیتیک، پیشران.

1. استادیار گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

مقدمه و بیان مسئله

عربستان سعودی که پس از جنگ خلیج فارس در دهه 1990 و حمله عراق به کویت، روابط دیپلماتیک خود را با عراق قطع کرده بود، در سال‌های اخیر و در دوران پادشاهی جدید، روابط خود را با این کشور از سر گرفته است. پادشاهی سعودی در چارچوب چشم‌انداز 2030 و توسعه اقتصادی خود، به دنبال ایفای نقشی متفاوت در بازسازی عراق پساداعش و ایجاد ائتلاف‌های سیاسی جدید است. با این نگاه، تحولات مثبت در روابط عراق و عربستان سعودی، از اواخر سال 2015 آغاز شده است. این در حالی است که تا آن زمان، عربستان سعودی حتی از به رسمیت شناختن دولت شیعی عراق که پس از حمله آمریکا در سال 2003 در بغداد به قدرت رسید، خودداری می‌کرد. از سال 2003 تا 2014، ریاض تلاش داشت تا با حمایت از شورشیان و مخالفان دولت مرکزی عراق [با گرایش‌های سلفی-وهابی]، مانع از نفوذ بیشتر ایران و ظهور و تقویت گروه‌های سیاسی شیعه طرفدار جمهوری اسلامی ایران در عراق شود.

با این وجود، اجرای سیاست یادشده قرین توفیق نبود و ریاض مجدداً در اواخر سال 2015 روابط دیپلماتیک خود را با بغداد از سر گرفت و روابط دیپلماتیک و اقتصادی فی‌مابین از آن زمان به بعد توسعه یافته است. مروری بر اسناد و شواهد موجود نشان می‌دهد که ریاض بر این باور است که استفاده از سرمایه اقتصادی و فرهنگی در کنار توان نظامی و سیاسی، به نحو مطلوب‌تری می‌تواند منافع راهبردی این کشور را تأمین کند. بر این اساس عربستان برخلاف گذشته، از اقتصاد و فرهنگ نیز به‌عنوان ابزارهای تأمین امنیت منافع ملی خود بهره خواهد گرفت. با توجه به اهمیت این مناسبات و تأثیر آن بر محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که روابط دو کشور در چشم‌انداز 2030 عربستان سعودی چگونه خواهد بود. برای پاسخ به این سؤال، ابتدا روابط دو کشور در قالب چارچوب مفهومی مناسب بررسی می‌شود. سپس مناسبات دو کشور در بستر تحولات تاریخی سه دهه اخیر (پس از جنگ خلیج فارس 1991) توصیف و در ادامه، مهم‌ترین راهبردهای عربستان برای تقویت روابط با عراق در حوزه‌های امنیتی

و اقتصادی ارزیابی می‌شود. در پایان نیز، پیشران‌های مؤثر بر روابط دو کشور برای سال‌های آینده، در قالب رقابت‌های نفتی، تحولات داخلی عراق و رقابت‌های ژئوپلیتیک تجزیه و تحلیل خواهد شد.

چارچوب مفهومی و روش: روند پژوهی

روند پژوهی یکی از شناخته‌شده‌ترین و رایج‌ترین مفاهیم و تکنیک‌ها در حوزه آینده‌پژوهی است. هدف از این روش، بررسی و پیش‌بینی یک رفتار بر اساس داده‌های فعلی و تاریخی است. این تکنیک به دنبال ارائه یک پیش‌بینی مشخصی است که به‌طور گسترده در مطالعات آینده، برای تجزیه و تحلیل برخی از جنبه‌های کمی موضوعات، استفاده می‌شود. مراحل این روش عبارت است از:

مرحله نخست مربوط به جمع‌آوری داده‌های کمی گذشته در زمینه موضوع مورد مطالعه است. اطلاعات لازم، به‌صورت داده‌های کمی و یا کیفی (استنباطی) در طول زمان معینی جمع‌آوری شده است. مرحله دوم شناسایی روندهای کلان است که بر مبنای الگوهای موجود میان داده‌ها قابل تشخیص است. برای شناسایی الگوهای معین، مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. اصلی‌ترین این الگوها بر اساس آنچه مکریداکیس¹ و ویلراک² شناسایی کرده‌اند شامل چهار الگو است (Makridakis & Wheelwright, 1989)

الف) الگوی افقی: این الگو مربوطه به شرایطی است که مقادیر داده‌ها در زمان پایدار هستند، بنابراین هیچ روند یا تغییری متصور نیست؛

ب) الگوی روند: زمانی که یک الگوی افزایشی یا کاهشی برای مقدار، متغیر قابل شناسایی است؛

ج) الگوی دوره‌ای: زمانی که تغییرات به‌طور منظم در دوره‌های متوالی قابل مشاهده

هستند؛

1. Makridakis
2. Wheelwright

د) الگوی فصلی: این الگو مربوطه به زمانی است که می‌توان تغییرات را به فصول مختلف سال، روزهای هفته و غیره مرتبط کرد.

مرحله سوم تجزیه و تحلیل روندها است. در اینجا ذهنیتی از هر روند وجود دارد که با ذکر جزئیات ثبت می‌شود. توضیح در خصوص چستی این روندها، آمارها و مستندات رویدادهای مهم و ارتباط آن‌ها با یکدیگر، چیزی است که باید بررسی شود (پدرام و احمدیان، 1394: 121).

تحلیل روند علیرغم اینکه برای فهم تصمیم گیران از محیط تصمیم‌گیری مفید است، نمی‌تواند هیچ‌گونه تحلیلی از تأثیر احتمالی تصمیمات بر محیط ارائه دهد زیرا این روش، پیش‌بینی تصمیمات احتمالی را در نظر نمی‌گیرد و صرفاً به تصمیمات مبتنی بر داده‌های مربوط به گذشته می‌پردازد؛ بنابراین، این روش برای تجزیه و تحلیل محیط تصمیم «خارجی» و نه تأثیر تصمیم بر محیط مفید است.

در این پژوهش تلاش شده است تا با مطالعه روابط عربستان و عراق در یک بستر تاریخی مشخص، روند تقویت روابط این دو کشور در سال‌های اخیر شناسایی شود. شناخت این روند به فهم دقیق‌تر محیط امنیتی سیاست خارجی جمهوری اسلامی در سطح منطقه و اتخاذ تصمیمات صحیح‌تر و حصول نتایج مطلوب و همچنین شناسایی پیشران‌های آینده این روندها کمک می‌کند.

روش پژوهش

روش تحقیق در نگارش پیش رو مبتنی بر روش گرده‌آوری داده‌ها به صورت اسنادی و تحلیلی - توصیفی است.

یافته‌های پژوهش

بر اساس روش پژوهش و فرایندی که در تحلیل روند استفاده می‌شود، یافته‌های تحقیق در قالب سه بخش قابل‌ارائه است: الف. روند تاریخی روابط عربستان با عراق از دهه 1990 (بازه زمانی معین)، ب. راهبردهای عربستان برای مهار نفوذ ایران در عراق و ج. پیشران‌های اثرگذار در آینده روابط دو کشور.

1. روند تاریخی روابط عربستان با عراق از 1990 تا کنون

پس از دستور صدام حسین برای حمله به کویت در سال 1990، پادشاهی عربستان سعودی روابط خود را با عراق قطع کرد و در سال 2003 نیز به صورت ضمنی، حمله آمریکا به عراق را تأیید کرد. پس از سقوط صدام و افزایش نفوذ ایران در عراق نیز تمایلی به همکاری با نظام سیاسی جدید این کشور نشان نمی‌داد. حتی در دوره نخست‌وزیری نوری مالکی (2006-2014)، مناسبات عربستان و امارات متحده عربی که مالکی را شریکی غیرقابل اعتماد و متمایل به ایران می‌دانستند، واگرتر و کم‌رنگ‌تر شد. در این باره، یکی از مقامات ارشد سعودی اظهار داشته که ایالات متحده با حمله به عراق، «این کشور را مثل یک تابلوی طلایی، دودستی به ایران تقدیم کرده است». بر این اساس، عربستان با تخصیص بودجه و تجهیزات نظامی و حمایت از گروه‌ها، سازمان‌ها و سیاستمداران عرب سلفی-وهابی، در تلاش بود تا بدیلی برای حکومت و نظام سیاسی عراق جعل کند (The New York Times, 2007). در این میان، دولت جورج دبلیو بوش، عربستان را وادار به برقراری مجدد روابط با عراق کرد و پادشاهی سعودی را در حمایت از گروه‌های غیردولتی منع کرد. به دنبال آن در سال 2006، پیشرفتی اندک در روابط دو کشور رخ داد که طی آن مشاور امنیت ملی عراق و شاهزاده مقرن بن عبدالعزيز آل سعود، رئیس سازمان اطلاعات عربستان، خط ارتباطی بین دو طرف را برقرار کرد، اما چند سال بعد به واسطه بی‌میلی طرف عراقی، این پل ارتباطی کارکرد خود را از دست داد (Crisis Group interview, 2018).

پیشرفت واقعی در روابط دو کشور زمانی صورت گرفت که در سال 2014 داعش بخش‌های وسیعی از خاک عراق را تصرف کرد و حیدر العبادی، نخست‌وزیر جدید، جدیت زیادی در عقب راندن این گروه نشان داد. هرچند جمهوری اسلامی نقشی اساسی در شکست داعش در عراق داشت اما حیدر العبادی تصویر فردی ملی‌گرا را از خود ترسیم کرد و توانست ریاض را متقاعد کند که مهره ایران نیست. در مقابل، عربستان در دسامبر 2016 سفارت خود را در بغداد بازگشایی کرد و به دنبال آن، العبادی در ژوئن و اکتبر 2017 دو مرتبه به ریاض سفر کرد. وزیر کشور عراق، قاسم العرجی نیز در صدر

هیئت‌هایی، سه سفر دیپلماتیک به عربستان داشت. در سال 2019 نیز کنسولگری عربستان در بصره افتتاح شد. شاید بتوان مهم‌ترین تحول در روابط دو کشور را بازگشایی گذرگاه اصلی مرزی عرعر در نوامبر 2020، پس از 30 سال تعطیلی از زمان حمله عراق به کویت دانست. افتتاح گذرگاه مرزی عرعر بزرگ‌ترین گام برای عادی‌سازی روابط از زمان سقوط صدام حسین محسوب می‌شود.

1-1. تقویت همکاری‌های امنیتی

برنامه سیاست خارجی عربستان در قبال عراق، در حال حاضر و در آینده قابل پیش‌بینی، در یک کلمه خلاصه می‌شود و آن «ثبات» است. اوایل نوامبر 2003، عادل الجبیر، مشاور امور خارجه ولیعهد سعودی، عبدالله، در یک کنفرانس مطبوعاتی در واشنگتن نگرانی خود را از وضعیت عراق اعلام کرد. به فاصله کمتر از یک سال، مقامات سعودی در محافل بخصوصی اوضاع عراق را هرج و مرج گونه توصیف می‌کردند و رسانه‌های سعودی از ارزیابی‌های خوش‌بینانه پیشرفت در عراق که از کاخ سفید بیرون می‌آمد، آشکارا انتقاد کرده بودند (Al-Jubeir., 2005).

باید توجه داشت عربستان طولانی‌ترین مرز بین‌المللی را با عراق دارد و طبیعی است که همواره نگرانی امنیتی نسبت به مرزهای خود داشته باشد. در دهه‌های اخیر نگرانی‌ها در مورد امنیت مرزها در اولویت اول نظامی این کشور بوده است. در طول جنگ اول خلیج فارس و پس از آن، تهدیدات نظامی عراق بر اساس دشمنی آشکار رژیم صدام حسین با عربستان، تصمیم‌گیرندگان سعودی را مجبور کرد تا به این مرزها به‌عنوان یک مسیر احتمالی برای حمله نظامی نگاه کنند.

اما مشکل جدی‌تر از نگاه سعودی‌ها، جریان احتمالی است که از شمال به جنوب می‌آید. با توجه به دشواری کنترل مؤثر مرزها، خاندان سعودی از ناحیه عراق، در وضعیت آشفته‌ای که طی رهایی عراق از اشغال ایالات متحده در آن به وجود آمده است؛ از این امر هراس دارند که عراق به قول عادل الجبیر، «آهنربای تروریست‌ها» شده باشد و آن‌ها بتوانند از همین مرزها به سرزمین سعودی‌ها نیز نفوذ کنند. ایشان از تکرار تجربه دهه 1980

مجاهدین خارجی در افغانستان هراس داشتند. در واقع، وزیر داخله سعودی، نایف بن عبدالعزیز در ژوئن 2005 اذعان کرد که «ما از کسانی که به عراق رفتند بدترین‌ها را انتظار داریم». وی پیش‌بینی کرد که آن‌ها حتی از کسانی که در افغانستان جنگیده‌اند خطرناک‌تر خواهند بود. در همان زمان نیز شاهزاده نایف اظهار داشت: سعودی‌ها این پدیده را تهدیدی برای خود در عراق می‌دانند. این موضوع به‌تنهایی آن‌ها را وادار می‌کند تا تقریباً از هر تلاشی که ایالات‌متحده برای برقراری نظم در عراق انجام می‌دهد، حمایت کنند.

1-2. تعمیق روابط اقتصادی

در سال‌های گذشته، عربستان در زمینه همکاری‌های اقتصادی و تجاری با عراق، توافقاتی را انجام داده است. از سال 2018، ریاض سرمایه‌گذاری‌هایی را در صنعت (نجف)، در بخش خصوصی (بغداد) برنامه‌ریزی کرده و در حال بررسی همکاری در حوزه‌های زیرساختی نفت، گاز و کشاورزی (بصره و انبار) است. این مسیری است که ریاض برای ایجاد اعتماد در عراق انتخاب کرده و به دنبال آن تلاش می‌کند تا فضایی برای همکاری امنیتی به نام مبارزه با تروریسم ایجاد کند (crisis group interview, 2018).

پس از نزدیک به سی سال تعطیلی، گذرگاه مرزی عرعر (در استان الانبار) در نوامبر 2020 بازگشایی شد. عربستان سعودی قصد دارد یک گذرگاه مرزی دیگر به سمت استان نجف بسازد تا تجارت و گردشگری مرتبط با زیارت‌های مذهبی و اماکن باستانی را افزایش دهد. در امتداد مرز عربستان و عراق، دومین گذرگاه زمینی ساخته‌شده به نام «جمیمه» در استان مثنی واقع شده است (Kadhim & Abdullah, 2021).

تقویت شورای هماهنگی عربستان و عراق کانون بحث مذاکرات تلفنی ژانویه 2021 میان محمد بن سلمان ولیعهد سعودی و برهم صالح رئیس‌جمهور عراق بود. در فوریه 2021، دبیر کل شورای همکاری خلیج‌فارس¹، فلاح مبارک الحجرف، پس از امضای تفاهم‌نامه‌ای که در سال 2019 امضا شد، به‌منظور گفتگو در خصوص فهرستی از

موضوعات مختلف به بغداد سفر کرد. مبارزه مشترک با تروریسم و گروه‌های جهادی، در اولویت این فهرست قرار داشت و پس‌از آن نحوه تقویت روابط اقتصادی و تأمین برق برای عراق، از محورهای مهم این گفتگوها بود (Gnana, 2022). عربستان با در نظر گرفتن این امر، تلاش می‌کند اتحاد خود با عراق را تقویت کرده و همکاری را گسترش دهد.

این دو کشور همچنین در زمینه تأمین امنیت زیرساخت‌های انرژی، مذاکراتی را انجام داده‌اند. نخست‌وزیر الکاظمی در جریان سفر خود به عربستان در سال 2022 خود اظهار داشت: «ما اجازه نمی‌دهیم هیچ حمله‌ای به پادشاهی سعودی انجام شود». در 7 مارس 2021، تأسیسات نفتی آرامکو و فرودگاه رأس تنوره به‌وسیله یک هواپیمای بدون سرنشین مورد حمله قرار گرفت و باعث آتش‌سوزی گسترده شد که نهایتاً مورد کنترل قرار گرفت.

در 23 ژانویه 2021، عربستان ادعا کرد که توانسته است یک «هدف هوایی خصمانه» را در ریاض رهگیری کند. این در حالی بود که گروه نظامی شیعی جدید و ناشناخته «العویا العواد الحق»، مسئولیت آن را بر عهده گرفت و تهدید کرد که عربستان را به «زمین بازی حملات پهپادی و موشکی» تبدیل خواهد کرد؛ سعودی‌ها این پرتاب را به حوثی‌ها نسبت دادند.

3-1. به‌کارگیری ابزارهای نرم

پس از گذشت سه دهه از قطع روابط دوجانبه ریاض و بغداد، به نظر می‌رسد عربستان تصمیمی جدی برای بازگشت به عراق گرفته است تا بتواند هم در چارچوب برنامه چشم‌انداز توسعه 2030 و هم در راستای رقابت با ایران، جای پای خود را در این کشور مستحکم کند. در این راستا، عربستان تلاش می‌کند تا در قالب برنامه‌های فرهنگی، هنری و رسانه‌های، جایگاه خود را در افکار عمومی عراق بهبود بخشد. سفرهای هوایی میان عربستان و عراق با ماهیانه به 140 پرواز از سر گرفته شد. بر اساس گزارش اکونومیست، در فوریه 2018، ده‌ها شاعر تبعه عربستان برای مشارکت در یک جشن فرهنگی به شهر

بصره سفر کردند. علاوه بر آن شرکت‌های سعودی دفاتر خود را در بغداد افتتاح کرده‌اند که از جمله آن‌ها شرکت سایبک^۱ بزرگ‌ترین شرکت پتروشیمی سعودی است (The economist, 2018).

در کنفرانس بازسازی عراق که در فوریه 2018 در کویت برگزار شد نیز عادل الجبیر وزیر امور خارجه عربستان قول داد حدود یک میلیارد دلار به‌عنوان قرض به دولت عراق بدهد و مبلغ 500 میلیون دلار را برای بازسازی این کشور در اختیار دولت قرار دهد. تلاش‌های عربستان در عراق در حالی بود که این کشور متهم به حمایت مالی از سلفی-جهادی‌های شورشی عراق است. محمد بن سلمان ولی عهد سعودی نیز در سال 2015 تمام سعی خود را برای ازسرگیری روابط دیپلماتیک کشورش با عراق متمرکز کرد که نتیجه آن، بازگشایی مرزهای مشترک دو کشور بود. اکونومیست (2018) در گزارش خود خبر از آغاز تطمیع و هزینه کرد مبالغی از سوی ولیعهد سعودی در میان سیاستمداران اهل سنت و شیعه عراقی داده است. این مجله در ادامه می‌نویسد:

«عربستان می‌خواهد عراقی‌ها را بار دیگر به سمت هویت عربی خود بازگرداند تا بتوانند با ایران که قومیت فارسی دارد رویارویی کنند، پس از ممنوعیت فعالیت حزب بعث در سال 2003 که در این کشور حکومت می‌کرد، احساسات ناسیونالیستی عربی در عراق تضعیف شد. در این راستا تمرکز عربستان معطوف به استان بصره بوده است؛ زیرا این استان ثروتمندترین استان عراق محسوب می‌شود، عربستان امیدوار است با اجرای پروژه‌های بسیار بزرگ در این استان قدرت رقابت خود با ایران را افزایش دهد. ضمن اینکه دو کشور در چارچوب پروژه شام جدید طرح‌هایی را برای ازسرگیری خط لوله انتقال نفت بصره به دریای سرخ دارند که از سال 1990 تعطیل شده است.» (The economist, 2018).

با همه این اوصاف، باید توجه داشت که عربستان برای بازسازی تصویر گذشته خود در عراق با چالش پیچیده‌ای روبروست. تاریخچه پادشاهی آل سعود در عربستان، تصویری خشک و غیرقابل قبول را از اسلام سلفی-وهابی ارائه کرده، طرفداران آن، شیعیان را غیرمسلمان و مرتد می‌دانند و این تصویر غالباً نزد مردم عراق محکوم است. امروزه علیرغم تلاش دولت عربستان برای ارائه قرائتی معتدل‌تر از خود، امتناع دیرینه علمای وهابی و سلطنتی سعودی از به رسمیت شناختن اعمال و مناسک مذهبی شیعیان، مانعی جدی در بهبود تصویر این کشور در عراق است. موضع‌گیری‌های نامناسب عربستان علیه شرایط جدید نظام سیاسی عراق پس از صدام، برخورد تبعیض‌آمیز با جامعه شیعیان خود و بحرین و جنگ تمام‌عیار علیه مردم یمن و حوثی‌ها با گرایش‌های شیعی، همه از موانع بهبود تصویر این کشور در عراق است.

با این حال عربستان در تلاش است تا تصویر خود را از طریق ابزارهای رسانه‌ای، ارتباطات قبیله‌ای و شخصی و حمایت مستقیم از قبایل، جوامع و افراد عراقی ترمیم کند. سازمان‌های نیمه‌دولتی در عربستان سعودی و عراق همچنین در حال برنامه‌ریزی برای برگزاری جشنواره‌های فرهنگی مشترک، مبادلات پارلمانی و ارتباطات آموزشی هستند (Crisis Group, 2018).

با تمام این اوصاف، تاکنون بزرگ‌ترین موفقیت عربستان در مسیر بهبود موقعیت اجتماعی خود در عراق، از طریق فوتبال بوده است. در مارس 2018، تیم ملی عربستان برای بازی دوستانه با تیم عراقی شیرهای بین‌النهرین راهی بصره شد. هزاران تماشاگر پرچم‌های هر دو کشور را در ورزشگاه بصره به اهتزاز درآوردند که این رویداد ورزشی در رسانه‌های اجتماعی بازتاب گسترده‌ای داده شد. چند روز بعد، ملک سلمان با حیدرالعبادی تماس گرفت و قول داد که یک استادیوم فوتبال جدید در مکانی که هنوز در عراق مشخص نشده است بسازد و در اواخر همان ماه، وزیر ورزش عربستان به فدراسیون بین‌المللی فوتبال (فیفا) پیشنهاد داد تا ممنوعیت میزبانی مسابقات بین‌المللی در عراق را لغو کند (Saudi Press Agency, 2018).

2. پیش‌ران‌های روابط عربستان با عراق

2-1. رقابت نفتی

با پایان جنگ ایران و عراق در سال 1988، مسائل درهم‌تنیده سیاست نفت و تخفیف بدهی‌ها به‌عنوان مهم‌ترین عوامل اصطکاک میان عراق و عربستان مطرح بود. بغداد انتظار داشت که عربستان و دیگر اعضای شورای همکاری خلیج فارس به حفظ قیمت بالای نفت کمک کنند تا عراق بتواند با کسب درآمد لازم، توانایی بازپرداخت بدهی‌های جنگی خود را به کشورهای حاشیه خلیج فارس و دیگر طلبکاران غیر عرب به دست آورد. باین‌حال، عربستان متعهد به سیاست ثبات قیمت در سطوح متوسط بود، موضعی که در بلندمدت به نفع خود این کشور به‌عنوان دارنده بزرگ‌ترین ذخایر جهان و ثبات موقعیت آن به‌عنوان تولیدکننده اصلی در بازار جهانی تلقی می‌شد. عربستان تا دهه 1980 به این نتیجه رسیده بود که تقاضای نفت هنوز بیش از آن چیزی است که بسیاری از تولیدکنندگان قبلاً تصور می‌کردند؛ اما به دنبال شوک‌های نفتی سال‌های 1973 و 1979، سعودی‌ها در موقعیتی خاص و متأثر از اقدامات انجام شده توسط غرب، به ابزاری برای حفظ تعادل و ثبات زنجیره تأمین، تولید و فروش نفت خام و یافتن منابع جایگزین تبدیل شده‌اند.

دوران پسا صدام آغاز دور دیگری از تشدید اختلاف بر سر سیاست‌های نفتی میان ریاض و بغداد بود که با رکود تاریخی قیمت نفت خام و نیاز شدید دولت عراق به پول نقد، این اختلافات به‌طور موقت پنهان شد. در حال حاضر، هر دو کشور علاقه زیادی به تولید نفت با حداکثر ظرفیت را دارند. سعودی‌ها افزایش چشمگیر تقاضا برای نفت و گاز به‌ویژه از سوی چین را پیش‌بینی می‌کنند و معتقدند که بازار، سهم کافی را برای همه تأمین‌کنندگان خواهد داشت. درواقع، آن‌ها تا حدی از بازگشت منابع نفتی عراق به بازار استقبال می‌کنند زیرا در غیر این صورت، از عربستان سعودی خواسته می‌شود تا سرمایه‌گذاری سنگین‌تری را برای افزایش تولید خود و تأمین نیاز بازار انجام دهد.

اگر وضعیت داخلی عراق به روال عادی بازگردد، احتمالاً اختلافات دو کشور دوباره ظاهر می‌شود. سعودی‌ها می‌دانند که با توجه به بدهی‌های سنگین عراقی‌ها و نیاز آن‌ها به

بازسازی کشور، بغداد تمایل خواهد داشت تا سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک) را برای حفظ سطح بالای قیمت و سهم مطلوب خود از بازار تولید، تحت فشار قرار دهد. عربستان احتمالاً از سهمیه تولید بیشتر برای عراق استقبال خواهد کرد زیرا این امر به آن‌ها اجازه می‌دهد تا بخشی از ظرفیت خود را به ذخایر بازگردانند و نقش سنتی خود را به‌عنوان موازنه دهنده تولید حفظ کنند. به همین دلیل، مقامات سعودی مایل‌اند که عراق در زمینه افزایش ظرفیت تولید خود سرمایه‌گذاری کند.

با این وجود، مقامات ریاض از این‌که قیمت‌های بالای نفت در طولانی‌مدت می‌تواند اقدامات حفاظتی و سایر اشکال کاهش تقاضا را در کشورهای مصرف‌کننده به دنبال داشته باشد، واهمه دارند. سعودی‌ها ادعا می‌کنند که قیمت 50 دلار در هر بشکه و بالاتر برای هیچ‌کس خوب نیست، یعنی هم برای خودشان و هم برای مشتریان‌شان از این‌رو آن‌ها ترجیح می‌دهند که قیمت‌ها را تا حدود 35 دلار برای هر بشکه کاهش دهند. قیمت بالای نفت خام برای عراق علاوه بر کمک به کاهش بدهی‌ها و تأمین نیازهای کشور در بازسازی، بغداد را قادر می‌کند تا منابع لازم برای افزایش سریع ظرفیت تولید را به دست آورد.

موضوع دیگری که باید به آن توجه شود و بر اساس آن سعودی‌ها انتظار دارند همین وضع در سهم بازار و قیمت‌ها باقی بماند، مسئله «خطوط لوله عراق در عربستان سعودی»¹ است. این خطوط شامل دو خط لوله انتقال نفت خام است که در دهه 1980 با هدف اولیه دور زدن تنگه هرمز در صورت بسته شدن توسط ایران تعبیه شده بود و ظرفیتی بیش از 3.3 میلیون بشکه در روز، یعنی بیش از دو برابر خط لوله کرکوک-جیهان در ترکیه را دارد (McMillan, 2006). خطوط لوله عراق در عربستان سعودی بر اساس تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد پس از حمله 1990 به کویت بسته شد و در سال 2001 به بهانه بدهی‌های عراق، رسماً به تصرف دولت عربستان درآمد و در حال حاضر مقامات سعودی برنامه‌ای برای فعال‌سازی این خطوط لوله ندارند. مقامات سعودی ادعا

1. IPSA

می‌کنند از آنجایی که احداث خطوط لوله عراق در عربستان سعودی معلول شرایط حمله عراق به ایران و ناامنی مسیر صادرات نفت خام عراق در خلیج فارس بوده است و در حال حاضر هیچ خطری از این ناحیه متوجه مسیر یادشده در خلیج فارس نیست، دلیلی برای نگرانی و نارضایتی عراق از تداوم کنترل سعودی‌ها بر خط لوله یادشده وجود ندارد اما به نظر می‌رسد که بغداد با این دیدگاه مخالف باشد. درحالی که برای بغداد تا زمانی که تولید نفت خام عراق با تأخیر روبرو نشود، این مسئله فوری نیست و مقامات بغداد با تعمیر زیرساخت‌های نفتی، به دنبال هر وسیله‌ای برای انتقال نفت عراق به بازارهای جهانی خواهند بود، خواه ایران تهدیدی برای کشتیرانی خلیج فارس باشد یا نباشد. لذا انتظار می‌رود که بغداد با ادعای هزینه کرد برای ساخت خط لوله یادشده، خواهان بازپس‌گیری آن باشد. این امر موضوعی است که می‌توان از نظر حقوقی توسط عراق دنبال شود و در صورت تحقق، کمک شایانی به آن‌ها می‌کند.

در مجموع، سیاست منطقی نفت عراق، افزایش حداکثر درآمدهای کوتاه‌مدت و عربستان سعودی، حفظ تقاضای بلندمدت و سهم بازار خود است. به‌سختی می‌توان این دو وضعیت را با یکدیگر جمع کرد، اما تصور بازگشت به تقابل سیاست‌های نفتی که پیش از حمله صدام به کویت تجربه شده بود، غیرمحتمل به نظر می‌رسد.

2-2. تحولات داخلی عراق

علاوه بر رقابت‌های نفتی، نقش‌آفرینی عربستان در آینده عراق، تابعی از تحولات و پویای درونی عراق است. شاید بتوان مهم‌ترین پویای درونی اثرگذار در این زمینه را آرایش سیاسی نیروهای شیعی و نقش کنشگران نظامی غیررسمی دانست.

از مهم‌ترین تحولات سیاسی داخلی در عراق که کمتر برای ریاض خوشایند است، قدرت‌گیری شیعیان در این کشور است که 65 درصد از مردم عراق را تشکیل می‌دهند. با این حال عربستان سعودی به‌منظور افزایش نفوذ خود در عراق تلاش داشته تا خود را به جریان میانه‌رو شیعه نزدیک کند. برخی از رهبران شیعه که خود را ناسیونالیست می‌خوانند

و بر هویت عربی، ملی و حتی قبیله‌ای خود تأکید دارند، بخشی از پازل نفوذ عربستان هستند. در این میان شاید مهم‌ترین جریان کنونی جریان صدری‌ها باشد. یکی از نمایندگان جریان صدر در پارلمان در این زمینه می‌گوید: «[عربستان سعودی] با کمال تعجب دریافت که شیعیان عراق عرب هستند، آن‌ها از ولایت فقیه پیروی نمی‌کنند و می‌خواهند یک دولت مدنی مدرن ایجاد کنند.» با این درک، برخی از شیعیان عراق از عربستان سعودی می‌خواهند که نه تنها شیعیان عراق، بلکه تمامی تشیع را نیز به‌عنوان یک مکتب مشروع اسلامی بپذیرد. بر این اساس برداشتن ابتدایی‌ترین گام‌ها در جهت این شناسایی توسط دولت سعودی، می‌تواند روابط عربستان با شیعیان سراسر عراق و منطقه را بهبود بخشد (arabia, 2018).

2-3. رقابت‌های ژئوپلیتیک و ظهور کنشگران فرقه‌ای مسلح

ظهور بازیگران فرقه‌ای غیردولتی یکی از پیامدهای اصلی رقابت گسترده عربستان با ایران در منطقه است که در پی پروژه تهاجم و اشغال عراق در سال 2003 توسط آمریکایی‌ها، آغاز شده است. قبیله‌ای و فرقه‌ای بودن ساختار اجتماعی-سیاسی عراق موجب شده تا این کشور همواره نتواند شاهد استقرار یک دولت یکپارچه و قوی باشد و بازیگران فرقه‌ای، قومی یا قبیله‌ای غیردولتی نقش‌های مستقل و تعیین‌کننده‌ای را در ساختار سیاسی دولت بر عهده گیرند. نظیر شرایطی که در لبنان، لیبی، سوریه و یمن حاکم است و بازیگران غیردولتی، محلی و بین‌المللی نقش‌های داخلی سیاسی را بر عهده گرفته‌اند، در عراق نیز حاکم است.

متأثر از رقابت‌های ژئوپلیتیک یادشده، دو نوع کنشگر غیردولتی فرقه‌ای در عراق شکل گرفته است. نخست کنشگران مسلح محلی یا با حمایت خارجی که به نیابت از حامیان منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای خود و در راستای منافع آن‌ها فعالیت می‌کنند نظیر جبهه مردمی حشد الشعبی که برای مقابله با جریانات سلفی-وهابی ایجاد شده توسط سعودی‌ها شکل گرفته و دوم، جریانات سیاسی و کنشگرانی که اهدافی کاملاً ملی را دنبال می‌کنند نظیر جریان صدری.

رشد گسترده کنشگران غیردولتی مسلح در عراق که حاصل شکل‌گیری دولت ورشکسته در این کشور است، روند دیگری را در پویایی منطقه نشان می‌دهد و آن، تغییر ماهیت نفوذپذیری نظام سیاسی عراق است که توسط بازیگران فرقه‌ای غیردولتی هدایت می‌شود. بر همین اساس عربستان نیز تلاش می‌کند تا نفوذ سیاسی قابل‌ملاحظه‌ای در عراق، لبنان و بخش‌هایی از سوریه پس از جنگ اعمال کند تا بتواند موازنه مطلوب خود را برای تعدیل موقعیت ایران در این کشورها برقرار کند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

جایگاه عراق در خلیج فارس و در چارچوب رقابت عربستان سعودی با ایران در دهه‌های پس از انقلاب اسلامی ایران نوسانات چشمگیری داشته است. از زمان شکل‌گیری رقابت سه قطبی میان بغداد، تهران و ریاض تا آغاز دوره نفوذ بازیگران خارجی در عراق برای ارائه تصویر مطلوب از خود، عراق همواره کشوری برخوردار از اهمیت راهبردی و مذهبی برای عربستان سعودی بوده است.

تردیدی وجود ندارد که از سال 2003 ایران نفوذ بسیار بیشتری نسبت به عربستان سعودی در عراق داشته است. با این حال، در سال‌های اخیر، تحت نظارت ولیعهد محمد بن سلمان، عربستان سعودی در حال برداشتن گام‌هایی برای توسعه روابط خود با عراق است. آنها برنامه‌هایی برای گسترش سرمایه‌گذاری از طریق شرکت‌های سعودی دارند.

عربستان سعودی متأثر از تحولات داخلی خود و نیز آرایش جدید سیاسی عراق، این فرصت را به دست آورده است تا سیاست بلندمدتی را در قبال این کشور اتخاذ کند که ریشه‌های اجتماعی عمیقی داشته باشد. حمایت از روندهای سیاسی اعتراضی عراق می‌تواند الگوی جدیدی از چگونگی افزایش نفوذ و تقویت ثبات منطقه‌ای عربستان ارائه دهد. استمرار این وضعیت برای عراق نیز می‌تواند بالقوه مهم و تعیین‌کننده باشد چرا که عراق با ایجاد موازنه نفوذ میان عربستان و ایران، می‌تواند از حمایت هر دو برخوردار شود.

عربستان برای اطمینان از آینده بازی خود در عراق تلاش می‌کند تا سرمایه‌گذاری‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی گسترده‌ای انجام دهند تا میان دو کشور، وابستگی متقابل و پویا ایجاد کند. به‌عنوان مثال، اگر شرکت‌های سعودی در عراق سرمایه‌گذاری کنند و مصرف‌کنندگان عراقی به کالاهای سعودی وابسته شوند، روابط دوجانبه حتی در صورت تشدید اختلافات سیاسی، بسیار پایدارتر خواهد بود. به طور خلاصه و بر اساس آنچه در نوشتار حاضر گذشت می‌توان دریافت که در چند سال آینده، مواضع و رفتارهای ریاض در قبال بغداد متأثر از سه پیشران رقابت نفتی، تحولات داخلی عراق و رقابتهای ژئوپلیتیک خواهد بود.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- پدرام، عبدالرحیم و احمدیان، مهدی (1394)، آموزه‌ها و آموزه‌های آینده‌پژوهی، تهران، موسسه افق آینده‌پژوهی راهبردی.

ب. منابع انگلیسی

- Al-Jubeir.A(2005). "Press Conference on National Campaign Against Extremism". Retrieved from: <https://www.saudiembassy.net/reports/press-conference-national-campaign-against-extremism>
- Arabia, S. (2018). Back to Baghdad. Retrieved from: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iraq/186-saudi-arabia-back-baghdad>
- Crisis Group (2018). " Saudi Arabia: Back to Baghdad". Retrieved from: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iraq/186-saudi-arabia-back-baghdad>.
- Crisis Group interview(2018). former Iraqi security official, Baghdad, March 2018.
- Crisis Group interview(2018). Saudi diplomat, Riyadh, January 2018
- Crisis Group interviews, Sadrist MP, Baghdad, March and April 2018.
- Deborah Amos (2011). "Arab leaders feel U. S. abandoned Egypt's Mubarak", National Public Radio, 9 February.
- Gnana.A (2022). "Saudi Arabia, Iraq sign agreement to link electrical power grids". Retrieved from: <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/electric-power/012522-saudi-arabia-iraq-sign-agreement-to-link-electrical-power-grids>
- Kadhim, A., & Abdullah, F. A. (2021). A Shift Among the Shi'a: Will a Marj'a Emerge from the Arabian Peninsula?. *Middle East Institute*. <https://www.mei.edu/publications/shift-among-Shi'a-will-marja-emerge-arabianpeninsula>.
- Makridakis, S., & Wheelwright, S. C. (1989). *Forecasting Methods for Managers*. Auflage. New York et al.: Wiley.
- McMillan, J. (2006). *Saudi Arabia and Iraq: oil, religion, and an enduring rivalry* (Vol. 31). United States Institute of Peace.
- Saudi Press Agency (2018). "FIFA lifts three-decade ban on Iraq hosting international games", The National, 18 March 2018;
- the economist (2018). " Saudi Arabia's use of soft power in Iraq is making Iran nervous" <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2018/03/08/saudi-arabias-use-of-soft-power-in-iraq-is-making-iran-nervous>

- The New York Times (2007).“Saudis’ role in Iraq frustrates U. S. officials”, 27 July. Retrieved from:

<https://www.nytimes.com/2007/07/27/world/middleeast/27saudi.html>

COPYRIGHTS

- © 2024 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>
-

